

PODPIRA ŽENA TRI VOGALE HIŠE?

Svetlana Kmecová

Title: Does a Woman Support the Three Corners of a House?

Abstract: The author deals in her text with the linguistic image of the woman as a wife in Slovak and Slovene phraseologies. She states that despite the contradiction between the woman's positions in the public and domestic environments the society recognized her real role in the household and the family, which is partly reflected in phraseology. She analyses Slovak and Slovene marriage-related phraseological units. They are divided into subgroups named Engagement, proposal, banns, Financial status of the bride and the groom, Wedding, Denominations of the wife, Cohabitation of the husband and the wife, The dominant position in the marriage, Infidelity of the husband or the wife, Marriage anniversaries, The woman as a mother. The confrontational characterisation of the individual subgroups is within the analysed concept-sphere focused on the syntagmatic phrasemes as well as paremiological units of both languages.

Key words: Slovak phraseology; Slovene phraseology; woman; marriage; motherhood

1. Uvod

*Na žene stoja tri uhly domu a na mužovi štvrtý, pravi stara ljudska modrost, ki ima slovensko ustreznico v paremiji *Žena podpira tri vogle hiše, mož pa enega*. Če predpostavljamo, da frazeologija zrcali kolektivno izkušnjo, vrednote in navade določene jezikovne skupnosti, iz navedenih paremioloških enot sledi, da so se predniki današnjih Slovakov in Slovencev zavedali, kolikšen delež nosi ženska pri skrbi za družino, gospodinjstvo in kmetijstvo, s tem pa tudi celotno družbo, kar se, paradoksnost, ni preneslo na stvarno življenje žensk, njihov status in družbeno doživetje. To neskladje med zasebno in javno sfero, ki ga lahko opazimo domala*

skozi vso zgodovino, v določenih vidikih obstaja tudi danes in je svoj odraz našlo tudi v frazeologiji. Cilj našega raziskavanja zato ni odgovoriti na vprašanje iz njegovega naslova, temveč poudariti omenjeno protislovje, in tako pokazati, da frazeologija premore dokaze o tem, da nekatere stereotipne predstave na področju moško-ženskih odnosov ne veljajo oziroma da so vedno obstajale tudi izjeme.

V prispevku se ukvarjamo s tako imenovanimi „ženskimi“ frazemi, pri čemer menimo, da je potrebno opredeliti, kateri so frazemi, ki jih uvrščamo v svojo raziskavo. Iskanje relevantnih frazemov ni preprosto, kajti jih ne moremo izbrati samo na podlagi prisotnosti določene izrecno „ženske“ sestavine (na primer *žena, ženska, dekle, mati, vdova, nevesta* ipd.). Doslej smo namreč zabeležili veliko več frazemov, ki take sestavine ne vsebujejo, pa vendar pričajo o tem, kakšen je bil pogled na ženske, kako je potekalo njihovo življenje, kakšen je bil njihov odnos do svojih možev, otrok in drugih družinskih članov, kakšne šege in navade so v zvezi z njimi veljale v neki skupnosti itd. Prav zato smo v našo raziskavo uvrstili vse najdene frazeme in paremije, ki kakorkoli zadevajo življenje žensk v različnih obdobjih.

Naše besedilo je del širše zasnovanega dela o podobi ženske v slovaški in slovenski frazeologiji, na tem mestu se pa bomo podrobneje posvetili frazemom iz pomenskega polja ZAKON, ki smo ga na podlagi doslej pridobljenih frazemov razčlenili na naslednje podskupine: *Snubitev, zaroka, oklici; Posestvene razmere ženina in neveste; Sklenitev zakona; Poimenovanja za ženo; Zakonsko sobivanje; Dominantnost v zakonu; Nezvestoba v zakonu; Obletnice v zakonu*. Na kratko bomo orisali tudi podskupino *Ženska kot mati*, ki sicer ne odraža odnosov mož-žena, a je, ko govorimo o zakonu, ne moremo izpustiti, saj je oblikovanje družine vedno bilo in kljub drugačnemu trendu v sodobnosti ostaja ena od temeljnih funkcij zakona, vloga ženske kot matere pa je vsekakor eden treh naslovnih vogalov hiše, ki jih podpira. Pozornost bomo pri tem posvetili tako nestavčnim frazemom kot tudi paremiološkim enotam.

Ženske in moški so biološko različna bitja, kar je določalo tudi njihove različne vloge v družbi. O družbeni, simbolni in obredni diferenciaciji spolov pričajo že najstarejše arheološke najdbe. Položaj ženske je v zgodovini doživel veliko sprememb, od pomembne, celo kultne vloge v prazgodovini, preko načelnega preobrata, ki ga prinaša srednji vek in ki traja tudi v naslednjih obdobjih, do časa ženskega gibanja in emancipacije, ko v določeni meri vnovič prihaja do sprememb, a ne v vseh kulturah. Različne spremembe je v zgodovini doživela tudi zakonska zveza, danes pa se veliko parov odloča, da ne bodo sklenili zakona, ampak bodo živeli skupaj *len tak, nadivoko*,⁴³ v slovenščini *na koruzi* ali, kot so govorili nekdanje, *v divjem zakonu*. Posamezne vloge moškega in ženske v sobivanju pa bolj

43 V slovenščini *kar tako, na divje*.

ali manj ostajajo enake, zato je večina frazemov iz tega pomenskega polja še vedno veljavnih.

Med novejšimi slovenskimi frazeološkimi deli se s položajem ženske v okviru družinskih odnosov ukvarja Irena Stramljič Breznik v razpravi *Družina v slovenskih pregovorih in frazemih*. Eno izmed tematskih skupin, tisto, ki nas z vidika našega prispevka najbolj zanima – tematsko skupino *Mož – žena*, avtorica deli na podskupine *Izbira zakonca*, *Odnos med zakoncema*, *Razmerje moči v zakonu* in *Razmerje moči v družbi, javnosti*. Frazeme torej tudi razčlenjuje tematsko, temo obravnava iz kulturološkega vidika, pri čemer svoje ugotovitve ponazarja znotraj posameznih tematskih skupin s pregovori in frazemi. Ugotavlja, da večina pregovorov in frazemov, zajetih v slovarjih in zbirkah pregovorov, jezikovno ponazarja osnovne biološke in socialne odnose kot odslikavo vrednot družbe v preteklosti, pri čemer 21. stoletje prinaša različne alternativne družinske oblike, ki v frazemih zaenkrat niso upodobljene.

Podobno metodo pomensko-tematske razčlenbe frazeološkega gradiva uporablja Karin Marc-Bratina v doktorski disertaciji *Izražanje abstraktnega v slovenskih istrskih govorih* (2009). Avtorica se v njej ukvarja z narečnimi frazemi z območja slovenske Istre in podrobneje obravnava dve tematski skupini frazemov – prvo, povezano z verovanjem in vraževerjem, in drugo, ki se nanaša na ženske, ki so na tem območju Slovenije imele zelo posebne življenjske pogoje. Frazeme razdeli v skupine, kot so denimo: *Istranka – ženska in žena*, *Istranka – mati*, *Zunanja podoba istrske ženske*, *Istrankin značaj in psihološki portret*, *Istranka – delavka* itd. V razmeroma majhnem obsegu je avtorici uspelo predstaviti dokaj zapleteno etnolingvistično sliko istrijske ženske.

Krátky slovník slovenského jazyka pod geslom *zakon* navaja, da gre za „z zakonom urejeno zvezo moškega in ženske, zakonski stan“ (KSSJ 2003: 315), podobno ga opredeljuje tudi *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ 1994: 1593). Starejši *Slovník slovenského jazyka* zgornjo opredelitev leksikalne enote zakon dopolni z dodatkom, da gre za „z zakonom urejeno zvezo moškega in ženske za ustvaritev družine“ (SSJ2: 95), poudarjena je torej osrednja vloga zakona. Opredelitev v prvem navedenem slovarju ta dodatek izpušča, opaziti je prizadevanje avtorjev za korektnost in posodobitev v smislu vključitve vseh, ne samo tistih, ki zakonsko zvezo sklenijo z namenom imeti otroke. Zakon brez otrok je včasih veljal za neizpolnjen, kar delno velja še danes, zato je bilo na Slovaškem eno prvih voščil, ki so jih svatje izrekli mladoporočencema, prav voščilo *Do roka proroka*,⁴⁴ v Sloveniji pa denimo *Bog vama daj dosti otrok in malo nadlog*. V slovenskem jeziku izraža vrednost otrok v zakonu tudi frazem *zakonski blagoslov*. Če sta moški ali ženska ostala samska, so v preteklosti to povezovali s čudaštvom, neporočena ženska pa je bila gmotno odvisna od sorodnikov. Njen družbeni položaj je bil zelo nizek. Nezakonske matere so bile pogosto podvržene krutemu ravnanju celotne skupnosti.

44 V slovenščini *V enem letu proroka* (torej otroka).

V slovaškem frazeološkem naboru obstajata frazema *dat deti* (*syna, dcéru*) *do poriadku*,⁴⁵ *priviest* (*doviest, uviest* ipd.) *niekoho do človečenstva*,⁴⁶ torej „oženiti, omožiti nekoga“ (drugi navedeni frazem tudi s pomenom „vzgojiti do odraslosti, poskrbeti za družbeno uvrstitev nekoga“), ker je bil cilj staršev vzgojiti otroke in potem skrb zanje s poroko prenesti na drugo osebo. Za dekleta, ki so za družino predstavljala določeno breme in so si jih starši zato prizadevali čim prej omožiti, je bila pot v zakon veliko bolj zapletena, saj so imela manjšo možnost izbire kot fantje. O tem pričata paremiološki enoti *Syna kedy chceš oženiš, dievku vydaš, keď môžeš* v slovaščini in *Ženi sine, kadar hočeš, ženi hčere, kadar moreš* v slovenščini.

Poroka je predstavljala najpomembnejši dogodek in slavje v življenju družine. Na začetku 20. stoletja je tradicionalna poroka trajala tri do pet dni, temu je treba dodati še predporočno obdobje, ki je vključevalo snubitev, zaroko, oklice, vabljenje gostov in priprave na poroko. Šlo je za bogat in zapleten skupek obredov in šeg, v katerih so se odražali običajno pravo, kult prednikov, magija, morala, etika, liturgija, ljudska umetnost in zabava (Botíková – Švecová – Jakubíková 1997: 173). Izmed tedanjih poročnih obredov so se ohranili le nekateri, večinoma v vaškem okolju. Nevesta, kot tudi ženin je v celotnem obredu opravljala razmeroma pasivno vlogo, okoli sebe je imela pomočnice, od katerih je vsaka imela svojo posebno nalogo. Dejstvo, da so bile priprave neveste za poroko precej zapleten in dolgotrajen proces, je zakodirano v primerjalnem frazemu *chystať sa* (*hotovať sa*) *ako mladá nevesta*, *chystať sa* (*hotovať sa*) *ako nevesta na svadbu*.⁴⁷ Tudi slovenski frazeološki nabor ima na voljo frazem s sestavino *nevesta*, in sicer *držati se* (*obnašati se, vesti se*) *kot kmečka nevesta*, ki pa je nosilec pomena „vesti se sramežljivo“.

Slovník slovenského jazyka navaja pri leksemu *žena* „1. odrasla oseba ženskega spola (ponavadi poročena), 2. žena.“ (SSJ5: 796). Novejši slovar, *Krátký slovník slovenského jazyka*, ponuja isto definicijo, izpušča pa opombo v oklepajih (KSSJ 2003: 798). Slovenski jezik, v nasprotju s slovaščino, loči med spolom in zakonskim stanom. Po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* je ženska oseba ženskega spola, ponavadi odrasla (SSKJ 1994: 1701), *žena* pa je v prvem pomenu poročena ženska v odnosu do svojega moža (ibid.: 1700). Četudi sta pomena v nekaterih sobesedilih zamenljiva, je prvotni pomen razčlenjen.

Zakon ali zakonski stan se v jeziku pogosto dojema kot lastnina. Da so ga v tako dojemali tudi ljudje, ponazarjajo besedne zveze *zobrať si* (*vziať si*) *za muža* (*za ženu*), *byť svoji, dať niekomu* (*dcéru*) *za ženu* v slovaščini in *vzeti koga za ženo, dati komu hčer za ženo* itd.

Za glavo slovaške in slovenske družine je tradicionalno veljal možki (mož), ki je uradno zastopal družino v javnosti, kar je bilo razvidno tudi v načinu govora,

45 V slovenščini *dati otroke* (*sina, hči*) *v red*.

46 V slovenščini *pripeljati koga v človeštvo*.

47 V slovenščini *pripravljati se kot mlada nevesta, pripravljati se kot nevesta za poroko*.

hierarhiji v različnih sprevodih itd. Vrednotenje ženske in njenega dela navadno ni bilo odvisno od njenega objektivnega deleža pri zagotavljanju družinske eksistence, ampak ga je določala javnost, ki so jo predstavljali moški. Delitev dela in hierarhija v gospodinjstvu je bila strogo določena, vsaka sprememba vlog pa negativno vrednotena.“ (Stramljič Breznik 2005: 258). Omenjena zgodovinska dejstva so se ohranila v paremiologiji obeh jezikov, v slovaščini denimo: *Beda tomu domovi, kde rozkazuje krava volovi*;⁴⁸ *Beda tomu domu, kde muž nosí praslico a žena palicu*;⁴⁹ *Nešťastný taký dom býva, kde kohút kotkodáka a sliepka kikirika*.⁵⁰ V slovenščini pa: *Kadar ona gospodari, on pa gospodinji, je narobe svet; Kjer žena hlače nosi, si mož kruha prosi; Žena gospodar, volk mesar, enaka sreča hiši* ipd. Nedvomen ženski delež pri delih v gospodinjstvu in kmetovanju odraža slovaška paremija *Ženská práca skrytá, ale sýta*.⁵¹

Glede na pomen zakona v življenju človeka in celotne družbe je pričakovano, da se različni njegovi vidiki zrcalijo tudi v frazeologiji. Ko govorimo o ubeseditvi samega dejanja sklenitve zakona, je slovenščina precej korektnejša – medtem ko se v slovaščini se moški žení (*oženit' sa*) in ženska „samo“ vydáva (*vydat' sa*), v slovenščini poleg spolno nevtralnega leksema *poročiti se*, slovaško – (*z*)*osobášiť sa*, vzporedno obstajata tudi leksikalni enoti *oženiti se* in *omožiti se*.

2. Snubitev, zaroka, oklici

Bodoči mož je moral svojo izvoljenko po družinskih obrednih navadah *požiadať* (*popýtať*) o ruku, v slovenščini *prositi* (*zaprositi*) za roko, oziroma je za soglasje s poroko prosil dekletova starša. Frazem *dostať ruku* <*niekoho*> tako soglasje izraža, ker pomeni „dobiti obljubo, soglasje pri potegovanju se za dekle“. V slovenščini obstajata tudi frazema *ponuditi komu roko* in *ponuditi komu poroko* (*zakon*), oba s pomenom „izraziti željo poročiti se s kom“. Prva od navedenih besednih zvez je večpomenska in nosi tudi semantiko „pokazati voljo pomagati komu“. V analizirano skupino sodi tudi slovaški večpomenski frazem *dat' niekomu slovo*, ki poleg pomenov „obljubiti komu kaj“ in „dovoliti komu govoriti“ ima tudi pomen „zaročiti se“. Slovenska ustreznica *dati besedo* <*komu*> izraža samo prva dva navedena pomena. Starejša stalna besedna zveza *byť v slově*⁵² tudi pomeni „biti zaročen“. Slovenski frazem *dati prstan komu*, torej „zaročiti se s kom“ izkazuje navado, povezano

48 V slovenščini *Gorje hiši, kjer ukazuje krava volu*.

49 V slovenščini *Gorje hiši, kjer mož nosi preslico in žena palico*.

50 V slovenščini *Nesrečna je ponavadi hiša, kjer petelin kokodaka, kokoš pa kikirika*.

51 V slovenščini *žensko delo skrito, ampak veliko*.

52 V slovenščini *biti v besedi*.

z zaroko, ko ženin v znak obljube in obenem napovedi zakona svoji izvoljenki podari prstan.

Starejši slovaški frazem *zhodit' (niekoho) z kancel'a*⁵³ je nosilec pomena „brati oklice“, tj. v cerkvi javno sporočiti zaroko. Zaročenca sta bila razglašena za „nedolžnega mladeniča“ oz. „nedolžno devico“ ter označena z znamenji na oblačilih – dekle s t. i. parto, zelenim vencem, trakcem; mladenič s perescem ali trakcem na klobuku (Botíková – Švecová – Jakubíková 1997: 176). Oklici so se včasih brali trikrat. Ob tej priložnosti je duhovnik prosil prisotne, naj sporočijo morebitne zadržke za sklenitev zakonske zveze. Ker ima sestavina *kancel'* v omenjenem frazemu izvor v latinščini preko nemščine (glej SSSJ 2011), smo predpostavljali obstoj frazema tudi v slovenščini, njegove ustreznice z narečnim leksemom *kancelj*, torej prižnica, zaenkrat nismo našli, zabeležili pa smo starejšo ustreznico *vreči koga z lece*.

Na položaj, ko je zakon že dogovorjen, se nanaša slovaški frazem *už je ruka v rukáve*,⁵⁴ ki pa ima širši pomen „zadeva je že zmenjena“.

3. Posestvene razmere ženina in neveste

Eden dejavnikov, ki ob dogovarjanju zakona nikakor ni bil zanemarljiv in je pogosto pretehtal nad drugimi, kot sta lepota ali tudi ljubezen, je bil gmotni položaj neveste in ženina, kar je razvidno iz slovaških šaljivih poremij *Bársi je hrbatá, len nech je bohata*⁵⁵ in *Krásna si, krásna, ale kapsa prázdna*.⁵⁶ Mati si je tako rekoč že od rojstva hčere prizadevala *hotovit' čepiec*, torej „pripravljati balo, doto“, da je potem hči kot nevesta lahko nekaj prinesla v hišo, v slovaščini obstaja celo starejši frazem s tem pomenom – *priniesť niečo do domu (do domácnosti)*,⁵⁷ tj. prinesiti balo, doto, lastnino v novo družino. Priporočilo, da je treba še pred poroko misliti na to, kako bodoči družini zagotoviti primerne gmotne pogoje, izraža slovaška poremija *Najprv fara (faru), potom Mara (Maru)*, prav tako pa tudi njena slovenska ustreznica *Najprej štalica, potem kravica*.⁵⁸ Zakonske zveze pogosto niso bile sklenjene zaradi ljubezni, temveč so jih mladim narekovali starši z namenom *urobit' (spravit') dobrú partiu*,⁵⁹ torej „dobro se (oz. hčerko, sina) oženiti, omožiti, v materialnem smislu“. Tudi slovenščina pozna zvezo <*dobra*> *partija* za označevanje osebe, s katero je ugodno skleniti zakonsko zvezo. Bogata nevesta se je v slovaškem

53 V slovenščini *vreči koga s prižnice*.

54 V slovenščini *roka je že v rokavu*.

55 V slovenščini *Lahko ima tudi grbo, samo da je bogata*.

56 V slovenščini *Lepa si, lepa, ampak torbo imaš prazno*.

57 V slovenščini *prinesiti kaj v hišo (v gospodinjestvo)*.

58 Pogovorna različica tega frazema *Najprej štalca, pol pa kravca* se še vedno pogosto uporablja.

59 V slovenščini *narediti dobro partijo*.

vaškem okolju označevala z izrazom *hojná Dora*.⁶⁰ V slovenščini obstajata starejša frazema *že niti se pod marelo* s pomenom „ženiti se brez denarja, lastnine“ in *oženiti se na nič*, tj. „oženiti se z revno nevesto“.

4. Sklenitev zakona

Akt sklenitve zakonske zveze odraža veliko frazemov, od katerih mnoge lahko uvrstimo med internacionalne frazeme, za katere zato najdemo ustreznice v obeh jezikih. Na primer za zveze *byť (stát) při oltári (pred oltárom)*, *prisahať niekomu vernost pred oltárom*, *ísť pred oltár (k oltáru)* s popolno slovensko ustreznico *iti (stopiti) pred oltar* in delno ustreznico *peljati (popeljati) koga (dekle) pred oltar*. V slovenščini so se te enote prenovile v podobo *stopiti pred matičarja* oz. *iti na magistrat*. Novejši potek poročnega obreda odraža slovaški frazem *povedať si áno*, v slovenščini *dahniti da*, tj. s privolilnim odgovorom izraziti soglasje za vstop v zakonsko zvezo. Dejanje sklenitve zakonske zveze v slovenščini izraža starinski frazem *moža objeti*, ki nima frazeološke ustreznice v slovaščini. Prekrivni pomen, tj. „skleniti zakonsko zvezo“, nosijo tudi frazemi *izmenjati si obročka*, *obljubiti si zvestobo* in *stopiti na skupno življensko pot*. Za njihove slovaške prevodne ustreznice lahko štejemo besedne zveze *vymenit' si prstienky*, *sľúbít si vernosť* in *nastúpiť na spoločnú cestu životom*, ki jih nismo zabeležili v leksikografskih virih, so pa poznane na primer iz tiska ali poročnih govorov.

Dejstvo, da zakon ne prinaša samo veselja in da ga zlasti moški neredko dojemajo kot breme, izražajo slovenski frazemi *zakonski jarem*, *skočiti (stopiti) v zakonski jarem*, *skočiti v zakonske ojnice*. V slovaščini obstaja besedna zveza *manželské jarmo*,⁶¹ slovarji pa niso enotni glede njene uvrstitve med frazeme. Z njo je povezan frazem *zavesit' si na krk jarmo*⁶² s pomenom „slabo se oženiti“. Slovaščina pozna tudi druge, enako motivirane frazeme s pomenom „oženiti se“ in sicer *navliecť si (založit' si, dostať) na krk <manželský> chomút, strčiť (vložit', vopchat') hlavu do chomúta*,⁶³ prav tako pa tudi frazem z modificiranim pomenom „hoteti se poročiti“, ki ga nosi frazem *strkat' (pchat') hlavu do chomúta* ali s pomenom „prisiliti koga vstopiti v zakon“ v primeru enote *dostať niekoho do chomúta*. Navedeni frazemi so motivirani z napornim delom domače živine, vprežene v plug ali komatje, katerih del sta bila tudi jarem in komat.

Tudi za ženo sobivanje v zakonu ni bilo vedno preprosto, zlasti v primerih, ko izbira partnerja (na katero dekle v preteklosti ni imelo velikega vpliva) ni bila po-

60 V slovenščini dobesedno *obilna Dora*.

61 V slovenščini *zakonski jarem*.

62 V slovenščini *obesiti si na vrat jarem*.

63 V slovenščini *natakiniti si na vrat <zakonski> komat, vtakniti glavo v komat*.

srečena. Dokaze za to pogosto nahajamo v paremiologiji, v slovaščini na primer *Iba čo som si slobodu (svet) zaviazala!*,⁶⁴ v stari slovenščini na primer *Katera se omoži, se v križe položi*.

Frazem *doviest si ženu do domu*⁶⁵ s pomenom „oženiti se“ kaže na dejstvo, da so se v hišo in družino svojega ženina ponavadi „primožila“ dekleta. Dogajalo pa se je tudi, da so se iz družine z več sinovi mlajši izmed njih priženili v družino neveste, kar izraža starejši slovaški frazem *íst na príпустky*.

Pomen „oženiti se, omožiti se“ nosi slovaški frazem, ki je povezan z zvezo *dat deti (syna, dcéru) do poriadku*, in sicer *dat sa (príst) na poriadok (do poriadku)*.⁶⁶ V to skupino lahko uvrstimo tudi frazem *dat sa dohromady (dokopy)*⁶⁷ s semantiko „skleniti zakon“, ki izraža tudi preneseni pomen „spoprijateljiti se“.

Popolnoma „ženski“ frazem iz tega pomenskega polja sta leksikalni različici slovaške enote *dostať sa pod čepiec* in *príst pod čepiec*.⁶⁸ Odražata običaj, povezan s poročnim obredom. Ženska, kot neporočeno dekle prostolasa, dolgolasa, je med obredom odlaganja venca ali tako imenovane parte (okrasnega traka okoli glave, znamenja doraslega neporočenega dekleta) (ELKS 1995) in poznejšega *čepčenia*⁶⁹ z glave snela venček, simbol nedolžnosti in svoji noši dodala pečo, pod katero je skrila svoje razpuščene lase, simbol svobode in erotične privlačnosti. Ob obredu odlaganja venca so dekletu odrezali, odsekali ali vsaj simbolično razpletli kito, kar naj bi simboliziralo izgubo nevestinega devišstva, konec njenega svobodnega življenja, poznejše *čepčenie* pa preobrazbo neveste v poročeno žensko (Botíková – Švecová – Jakubíková 1997: 181). Čeprav je tudi v Sloveniji nevesta ponavadi imela na glavi krono ali venec, ki so ji ga še v začetku 20. stoletja v podobnem obredu snemali, podobnega slovenskega frazema nismo zabeležili. V slovaščini ima komponenta *čepiec*, tj. peča, simbolno vlogo, zato se v frazemih tega pomenskega polja pojavlja razmeroma pogosto. Z navedenim slovaškim frazemom *príst pod čepiec* so pomensko povezani tudi frazemi *dostať niekoho pod čepiec*, torej „omožiti (dekle, hči)“, *byt pod čepcom* – „biti poročena“ pa tudi *hotovit čepiec*⁷⁰ v pomenu „pripravljati balo za dekle“. Kot zanimivost navajamo tudi frazema *čepiec jej nabok stojí*⁷¹ in *mať pod čepcom*⁷² s pomenom „biti pijan, pijana“, pri čemer ima druga omenjena v sedanjosti spolno nevtralnno rabo, njen obstoj pa priča o tem, da so v preteklosti

64 V slovenščini *Samo da sem si svobodo (svet) zavezala!*.

65 V slovenščini *pripeljati si ženo v hišo*.

66 V slovenščini *priti v red*.

67 V slovenščini *priti skupaj*.

68 V slovenščini *priti pod pečo*.

69 Čepčenje – obred pokrivanja glave dekleta s pečo.

70 V slovenščini *pripravljati pečo*.

71 V slovenščini *ima ukričljeno pečo*.

72 V slovenščini *imeti pod pečo*.

prekomerno pile alkohol tudi ženske, ne samo moški. Sinonimni je frazem *mat pod čapicou*.⁷³

Z vidika ženske lahko pomen „poročiti se“ izrazimo tudi s slovaškim frazom *íst za niekoho*. Najdemo ga lahko v naslovu kratke zgodbe slovaške pisateljice Božene Slančičove Timrave *Za koho íst*.

Dejstvo, da sta dva sklenila zakonsko zvezo, da si odtlej pripadata, da oblikujeta družino, se zrcali v slovaškem frazemu *byť svoji*, torej „biti zakonca“.

5. Poimenovanja za ženo

Ker bi zakonca morala *byť jedno telo a jedna duša* in sta eden brez drugega nepopolna, sta drug drugemu *polovici, polovički*. Ta izraz uporabljajo zlasti možje kot šaljivo poimenovanje za svoje žene in ga dopolnjujejo z različnimi pridevniki, kot na primer *lepšia (krajšia) polovička* v slovaščini, *boljša (lepša) polovica* v slovenščini, ki pozna tudi analogno poimenovanje za moža – *slabša polovica*. Čeprav njene ustreznice v slovaških slovarjih nismo našli, se kot duhovita prenovitev uporablja ne le za moža, ampak tudi za ženo.⁷⁴

Ženo lahko označimo tudi z besedno zvezo *životná družka* ali *celoživotná družka*, ki je zelo aktualna zlasti danes, ko veliko parov živi skupaj brez sklenitve zakonske zveze. V slovenščini se uporablja ustreznica *življenjska sopotnica*. *Slovník slovenského jazyka* navaja tudi poetični frazem *družka života*, prav tako pa tudi starejši pogovorni šaljivi frazem *siedma sviatosť*.⁷⁵

Ženo lahko v obeh jezikih poimenujemo tudi z enobesednimi izrazi, na primer *moja, jeho*, oziroma *tá moja, tá jeho*, v slovenščini *moja, njegova*. Nelaskavo, vendar v obeh jezikih pogosto poimenovanje za ženo je pogovorni ekspresivni izraz *stará*, oziroma pomanjševalnica *starká*, v slovenščini *stara, starka*. Za hudobne žene obstajajo v slovaščini poimenovanja *fúria, xantipa, šarkanica*⁷⁶ itd. V slovenščini se prav tako v podobnih primerih lahko uporablja izraz *ksantipa*, leksem *furija* pa ne označuje samo hudobne žene, temveč zelo jeznega ali vihrovega, raztresenega človeka nasploh. S pomenom žena, ampak tudi dekle, partnerica, sopotnica pozna pogovorna slovenščina tudi izraz *prikolica*.

73 V slovenščini *imeti pod kapo*.

74 Glej na primer anekdoto navedeno v Matzenauer 1890: Vdovec (po pohrabe ženy): „Teraz stane sa zo mňa hodný človek!“ – „Nuž a prečo?“ pýtal sa jeho známy. – „Nuž, horšia moja *polovička* je zahrabaná a tá lepšia tedy zostala.“

75 V slovenščini *sedmi zakrament*.

76 V slovenščini *zmajevka*, bolj pogosto se uporablja za taščo.

6. Zakonsko sobivanje

Usklajenost in harmonične odnose v zakonu odraža frazem z izvorom v bibliji *byť (s niekým) jedno telo a jedna duša (duch)*⁷⁷ ali samo *byť jedna duša*, v slovenščini *biti eno telo in ena duša (duh)*, torej „živeti v medsebojni harmoniji, biti si zelo podobna“. Takšno zakonsko sobivanje izraža tudi internacionalni primerjalni frazem *žit' si ako Filemon a Baucis (Baukis)*. Čeprav ima izvor v grški mitologiji, v slovenščini nismo zabeležili njenegove frazeološke ustreznice.

Dobri medsebojni odnosi med zakoncama, ljubezen in harmonično skupno življenje v zakonu v slovaščini izraža več frazemov, katerih sestavine so leksikalne enote *holub, holubička* in *hrdlička*.⁷⁸ Razlog lahko najdemo v dejstvu, da golob že od nekdanj simbolizira nežnost, ljubezen in mir. V zgodnjekrščanskem spisu *Physiologus* je omenjena grlica, ki se potem, ko ovdovi, ne veže na nobenega več in umira s spomini na mrtvega partnerja, zato je tudi simbol velike ljubezni in večne zvestobe (Biedermann 1992: 92). Gre za frazeme *mať sa radi ako dva holúbky, žit' <si> (na-žívat' <si>) ako dva holuby (holúbky, hrdličky), hrkútať si ako dva holúbky, žit' <si> ako holub s holubicou, žit' <si> ako pár holúbkov, žit' <si> ako holubičky (holúbky, hrdličky)*. Njihova edina slovenska ustreznica je frazem *živeti (biti) kot dva golobčka*. Neharmonično sobivanje zakoncev, prav tako kot slabi medčloveški odnosi nasploh, se v obeh jezikih izražajo s pomočjo živalskih sestavin *pes* in *mačka*, v slovaščini *žit' (znášat' sa, mať sa rád, byť) ako pes s mačkou (ako pes a mačka, ako mačka so psom)* in v slovenščini *gledati se (biti, prepírati se) kot pes in mačka*. Pes in mačka sta nosilca ambivalentnih lastnosti, zato v frazeologiji nastopata v zvezi tako z negativnimi kot tudi pozitivnimi oznakami. Navedeni frazemi odražajo njun tradicionalno sovražen odnos.

Slovenski frazem *ločitev od mize in postelje* označuje zkonso zvezo, v kateri zakonca živita skupaj samo formalno, v resnici pa vsak po svoje.

V opazovano skupino lahko uvrstimo tudi slovenski frazem *tihí teden* s pomenom „obdobje, ko se dva človeka ne pogovarjata, sta skregana“. Ni nujno, da se frazem nanaša samo na zakonsko življenje, vendar se v zakonu in družini oz. partnerskem odnosu verjetno pojavlja najpogosteje, kar potrjuje tudi njegova slovaška delna ustreznica *tichá domácnost'* in njena glagolska različica *mať tichú domácnost'*.⁷⁹ Slovenščina pozna tudi glagolski frazem z identičnim pomenom *imeti tiho mašo*.

77 V slovenščini *biti eno telo in ena duša (duh)*.

78 V slovenščini *golob, golobička* in *grlica*.

79 V slovenščini *imeti tiho gospodinjstvo*.

7. Dominantnost v zakonu

Za glavo slovaške in slovenske družine je tradicionalno veljal moški (mož). Obstoj „nестandardnih“ situacij oziroma odnosov v zakonskem življenju ima zato odraz tudi v frazeologiji. V tradicionalno moško dominantnost šaljivo dvomi slovaški stavčni frazem *Muž je hlava a žena krk (čo tou glavou hýbe)*.⁸⁰

Verjetno najbolj poznan frazem raziskovane podskupine je internacionalni frazem *bit pod papučou (pantoflou)*, v slovenščini nekdanje *biti pod copato* ali dandanes *biti (postati) copata*. Izhaja verjetno iz predstave copate kot *pars pro toto* za soprogo – hišno gospodinjo, zveza *biti copata* pa kaže na dejstvo, da lahko žena manipulira z možem kot s copato (glej SSF 2011: 125). Leksem *copata* je tako poleg svojega prvega pomena pridobil tudi pomen „moški, ki se povsem podreja svoji ženi“, ta pomen nosi tudi izpeljanka *copatar*. *Slovník slovenského jazyka* pri samostalniku *papuča* poleg osnovnega pomena „vrsta lahke, udobne domače obutve“ navaja tudi preneseni slabšalni pomen „o strahopetnem ali zelo popustljivem človeku“.

Internationalni frazem *nosit nohavice*, v slovenščini *nositi hlače* s semantiko „odločati, ukazovati, imeti glavno besedo“, kaže na netradicionalno razmerje moči v družini, kjer ima dominanten položaj žena; primerjaj *ona nosí nohavice v dome – žena (ona) nosi hlače*. Če hlače, se pravi, tradicionalno oblačilo in simbol moškega (kot nasprotje krilu, tradicionalnemu oblačilu in tudi *pars pro toto* za žensko) pripišemo ženski, ji s tem pripisujemo tudi tradicionalne moške vloge v družini. Erika Kržišnik v zvezi s tem navaja, da je „etnolingvistično nastanek frazema zlahka povezati s patriarhalno delitvijo spolnih vlog prek oblačila kot znaka“ (Kržišnik 2008: 34). Podobno motivacijo ima tudi šaljiv slovaški frazem *nosit klobúk (na hlave)* s pomenom „vladati, odločati (tudi o pomembnih zadevah v družini)“, ki ga izraža tudi slovenski frazem *imeti prvo (glavno) besedo*. Ta se v odvisnosti od dejanskih okoliščin lahko nanaša tako na žensko kot na moškega.

Nesposobnost nekaterih moških, da bi samostojno odločali, in dejstvo, da takšne razmere družba vrednoti ironično, ozražajo slovaški frazemi *držat sa ženy (žene) za sukňu (sukne, sukien)*, *držat sa ženinej sukne*⁸¹ s pomenom „biti podrejen ženski, ženi, biti odvisen od nje v odločanju in dejanjih“. Podobno posmehljiv ton imata tudi frazema *strážit žene sukne* in *sediet žene na (pri) sukni*,⁸² ki ju lahko uporabimo za moškega, ki vedno sedi doma, ni samostojen, prodoren. V slovenščini se moški *držijo materinega krila*, pomen pa ostaja podoben. Našli pa smo tudi naslednji primer: „Zavedal se je, da je strahopetec, toda sam pri sebi si je dopovedoval, da je strahopetec več vrst in da sam vsekakor ni takšna šleva, da bi se skrival za ženi-

80 V slovenščini *Moški je glava in ženska vrat (ki glavo premika)*.

81 V slovenščini *držati se ženinega krila*.

82 V slovenščini *čuvati ženino krilo, sedeti ženi na krilu*.

nim krilom.⁸³ Nesamostojnega moškega v slovaščini označuje tudi frazem *babský cecok*,⁸⁴ izraža pa tudi pomen „fant ali mladenič, ki se najraje nahaja v družbi deklet, žensk“.

Popolno ubogljivost, podrejenost (najpogosteje moškega) dominantni osebi in klečeplazno izpolnjevanje njenih ukazov in želja izkazuje slovenski frazem *imeti koga na povodcu*.

8. Nezvestoba v zakonu

Na odnose med moškim in žensko se pogosto gleda v okviru različnih stereotipov. Eden izmed njih je gotovo nezvestoba – tradicionalno imamo za nezvestnike moške. Toda frazeologija priča tudi o nezvestobi žensk z obstojem frazema *nasadit' manželovi parohy*, njegove starejše sopomenske različice *nastavit' niekomu rohy* s pomenom „biti nezvesta“. Nasprotni vidik izraža frazem *nosit' parohy*, torej „biti varan moški“. Slovenska ustreznica *nasaditi (natakniti) komu roge* je večpomenska, poleg omenjenega izraža tudi pomen „prevarati koga nasploh“. Frazem *nositi roge* analogno pomeni „biti varan s strani svoje žene“. Mož, ki ga žena vara, je na Slovaškem ironično *paroháč*, v Sloveniji pa *rogonosec*. Motivacija nastanka navedenih frazemov, znanih v mnogih evropskih jezikih, ni popolnoma razvidna. Janez Keber v *Slovarju slovenskih frazemov* navaja več morebitnih razlag (SSF 2011: 816). Za ilustracijo omenimo eno od njih, povezano z grškim cesarjem Andronikom I. (1183 – 1185), ki naj bi možem žen, s katerimi je imel spolne odnose, dovolil loviti v svojih revirjih. Podelil jim je lovsko pravico, katere znak – rogove, so pritrdili na vrata moških s tem „privilegijem“. Šaljivo so potem o njih govorili, da na čelu nosijo rogove.

Ženinega ljubimca slovenščina evfemistično označuje s frazomom *hišni prijatelj* ali *domači prijatelj*, njena slovaška ustreznica iz slovarja je zveza *domáci priateľ*, pogovorni jezik pa pozna tudi izraz *rodinný priateľ*.⁸⁵ Posledica nezvestobe je *ljubezenski trikotnik*, v slovaščini *ľúbostný trojuholník*, kot tudi delna ustreznica *manželský trojuholník*,⁸⁶ ki ga slovaški slovarji ne uvrščajo med frazeme.

V slovaščini obstaja glagolski frazem *liezť (chodit') niekomu do kapusty (do revíru)* ali različici *zachodit' do cudzej kapusty*, *chodit' do cudzieho revíru* s pomenom „vtikati se, moteče se vmešavati v zadeve nekoga“, ampak tudi „hoditi komu za dekletom, ženo“. Slovenska ustreznica, ki prav tako izraža omenjena pomena, je frazem *hoditi komu v zelje*.

83 Glej <http://www.gigafida.net/Concordance/Search?q=ženino+krilo>.

84 V slovenščini *babji sesek*.

85 V slovenščini *družinski prijatelj*.

86 V slovenščini *zakonski trikotnik*.

V slovenščini lahko zakonsko nezvestobo izrazimo s frazemom, povezanim s prej navedeno zvezo *skočiti v zakonske ojnice*, in sicer *skočiti (skakati) čez ojnice*, ki je večpomenska, s prvo je v protipomenskem odnosu in nosi pomen „ne ubogati, početi, kar ni dovoljeno“. Na nezvestobo se nanašata tudi sopomenski zvezi *skočiti (skakati) čez planke*, *skočiti (skakati) čez plot*. Drugi navedeni frazem ima v slovaščini identično ustreznico *preskakovať cez ploty*. Za njegovo delno ustreznico lahko šteje mo starejši slovaški frazem *preskakovať šiesty šteblík*.⁸⁷

Žensko, s katero je moški svoji ženi nezvest, torej nezakonsko žensko, lahko v slovenščini poimenujemo s starejšim izrazom *postranska žena*, slovar pa naveda tudi narečno zvezo *leva žena*. V slovaščini njune frazeološke ustreznice nismo našli, obstaja pa pogovorni izraz s podobno motivacijo *bokovka*, ki označuje tako samo nezvestobo kot tudi žensko ali moškega, s katero je bila oseba svojemu zakoncu nezvesta. Sad nezvestobe je v nekaterih primerih *postranski otrok* ali *levi otrok*. V slovaščini obstaja podobno motivirana leksikalna enota *lavoboček*, ki je v rabi samo za nezakonskega otroka v plemiških ali vladarskih družinah.

9. Obletnice v zakonu

V tej podskupini, glede na mednarodni izvor stalnih besednih zvez, med slovaškimi in slovenskimi frazemi obstaja odnos popolne ekvivalentnosti. Petindvajseta obletnica poroke se v slovaščini označuje s frazemom *strieborná svadba*, v slovenščini *srebrna poroka*, petdeseta obletnica sklenitve zakona je v slovaščini *zlatá svadba*, v slovenščini *zlata poroka*, šestdeseta obletnica je po slovaško *diamantová svadba*, po slovensko pa *diamantna* ali *biserna poroka*.

10. Ženska kot mati

Čeprav se v našem prispevku ukvarjamo z zakonom pretežno z vidika odnosa med moškim in žensko, velja omeniti dejstvo, da je ena najpomembnejših vlog, ki jih ženska opravlja v zakonu in v kateri je moški nikakor ne more nadomestiti (v primeru poroda) ali težko nadomesti (v primeru vzgoje otroka), vloga matere. Res je, da so se otroci rojevali tudi izven zakonskih zvez (kot smo že omenili v poglavju *Nezvestoba v zakonu*), nedvomno pa se je v preteklosti, v nasprotju s sedanjostjo, ko se trend spreminja, večina otrok rodila znotraj zakona. Frazeme iz te skupine lahko razdelimo na več podskupin, na primer zveze, ki nosijo pomen „biti noseča“, kakršna je *byť v inom (druhom, požehnanom) stave* : *biti v drugem (blagoslovljenem) stanju*, frazeme s pomenom „roditi“, na primer *pec sa im poválala* : *peč*

87 V slovenščini *preskakovati šesto prečko (na lestvi)*.

*se je podrla*⁸⁸ ali frazeme, ki odražajo odnos med materjo in otrokom ter različne vidike materinske vzgoje, na primer *Aká matka, taká Katka : Kakršna mati, taka hči*.

11. Zaključek

V našem besedilu se je potrdila hipoteza, da preučevano dvojezikovno frazeološko gradivo v večji meri izkazuje jezikovno in kulturno podobnost kot različnost, kar je zaradi zemljepisne in kulturne bližine razumljivo. Razlike predpostavljamo v narečni frazeologiji teh na območij, ki so v preteklosti doživela izredno zgodovinsko izkušnjo. Mnogo frazemov ima v obeh jezikih popolne ustreznice, zlasti internacionalni frazemi, denimo *nasadit' manželovi parohy – nasaditi (natakiniti) komu roge, byt' pod papučou – biti pod copato, manželské jarmo – zakonski jarem*. V skupino delnih ekvivalentov sodijo frazemi kot *tichá domácnost – tihi teden, povedat' si áno – dahiniti da* ali dvojica *strčit' (vložit', vopchat') hlavu do chomúta – skočiti (stopiti) v zakonski jarem*. Z vidika primerjalne frazeologije in prevodoslovja (kontastivne analize) predstavljajo izziv zlasti enote, ki v drugem jeziku nimajo frazeološke ustreznice, taka sta slovaški frazem *dostať sa pod čepiec* in slovenski frazem *moža objeti*.

V prispevek iz prostorskih razlogov nismo sistemsko uvrščali stavčnih frazemov, ki prav tako zelo jedrnato – v nekaterih vidikih še bolj strnjeno in duhovito – govorijo o tem, kako so ljudje včasih razmišljali, kakšne vrednote in tradicije so vladale v jezikovni skupnosti.

Nekateri obravnavani frazemi zrcalijo v začetku našega prispevka omenjeno neskladje med stvarnim položajem in pomenom ženske ter položajem, ki ga je zasedala v javni sferi. Če tega navzkrižja ne bi bilo, ne bi moglo priti do nastanka frazemov, navedenih v podskupini *Dominantnost v zakonu*, denimo *nosit' nohavice (klobúk) – nositi hlače*, niti uvodoma navedenih paremioloških enot *Na žene stoja tri uhly domu a na mužovi štvrtý – Žena podpira tri vogle hiše, mož pa enega*, ali pa slovaške paremiološke enote *Žena – zlatý stĺp v dome*.⁸⁹ Iz navedenih frazemov sledi, da so se naši predniki, kljub tradicionalni dominantnosti moškega v družini, zavedali, kakšno vlogo opravlja ženska v družini in družbi in jo zato cenili.

Svetlana KMECOVÁ

Univerzita Komenského // Comenius University

Bratislava, Slovensko // Bratislava, Slovakia

88 Za frazeme s pomenoma „biti noseča“ in „roditi“ glej več v Dobríková – Kmecová 2015.

89 V slovenščini *Ženska – zlati steber v hiši*.